

نقش مذهب و توسعه در رفتار باروری زنان کرد در ایران (شواهدی از شهرستان‌های منتخب استان کرمانشاه، کردستان و آذربایجان غربی)

سراج‌الدین محمودیانی¹، سهیلا شهر باری²

1. دانشجوی مقطع دکتری، گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، (مؤلف مسئول)، تلفن ثابت: 021-82095817، seraj_gilan@yahoo.com
2. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

مقدمه: در ایران در طی سه دهه‌ی گذشته باروری بطور چشمگیری کاهش یافته است بشکلی که از کشوری با باروری بالا به کشوری با باروری زیر سطح جایگزینی تبدیل شده است. بر همین اساس در سال‌های اخیر سیاستگذاران به تدوین و اجرای سیاست‌های جدید جمعیتی توجه نشان داده‌اند. در این میان تفاوت سطوح باروری در بین گروه‌های مذهبی تشیع و تسنن نیز مورد تأکید قرار گرفته است. هدف از مطالعه حاضر بررسی نقش مذهب و توسعه در رفتار باروری زنان کرد در شهرستان‌هایی منتخب از سه استان کردتشین کشور است.

روش بررسی: روش تحقیق این مطالعه از نوع تحلیل ثانویه و روش تحلیل نیز از نوع تحلیل دو سطحی می‌باشد. داده‌ها از نتایج سرشماری 1390 اقتباس شده است. نمونه آماری تحقیق حاضر، شامل 9457 از زنان کرد دارای همسر 49-15 ساله شهرستان‌های منتخب استان کرمانشاه، کردستان و آذربایجان غربی است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که تفاوت سطح باروری دو گروه مذهبی مورد نظر خیلی پایین است. عامل مذهب اثر معناداری بر میزان باروری زنان شهرستان‌های منتخب نداشت و شدت اثر گذاری آن نیز بسیار ناچیز بود. در مقابل درجه توسعه یافتگی شهرستان‌ها اثری قوی و معناداری بر باروری زنان دارد.

نتیجه‌گیری: می‌توان گفت، مسأله برهم خوردن تعادل مذهبی جمعیت در ایران موضوعیت ندارد.

کلید واژه‌ها: باروری، مذهب، سطح توسعه، زنان کرد، ایران.

وصول مقاله: 94/1/24 اصلاحیه نهایی: 94/4/30 پذیرش: 94/5/6

مقدمه

گرفته است یعنی روند تغییرات باروری در کل مناطق کشور همگرا بوده است. با این وجود، سطوح باروری آن‌ها متفاوت می‌باشد (9-14). همین تفاوت در سطوح باروری و از سویی بالا بودن باروری در استان‌ها و مناطقی که دارای ویژگی‌های مذهبی خاصی هستند باعث شده است که در سال‌های اخیر این فرضیه مطرح شود که باروری بالای این استان‌ها ناشی از نوع مذهب آن‌هاست (15). از سویی دیگر و براساس برخی نظریه‌ها میزان باروری از سطح توسعه جوامع اثرپذیر است. دو دسته نظریه در این باره قابل طرح است، یک دسته از نظریه‌ها بر تغییرات ساختاری سطح کلان تأکید دارند و دسته‌ای دیگر از نظریه‌ها بر اقتصاد خرد باروری. با این وجود، این دو نظریه چندین پیش فرض مشترک در تبیین رفتار باروری دارند: نخست اینکه زاد و ولد نتیجه تصمیم عقلانی زوجین است؛ دوم اینکه باروری مبتنی بر نوعی حساسگری و به حداکثر رساندن فایده است و نهایتاً اینکه مهمترین دلیل تغییر در رفتار باروری افراد، کاهش مرگ و میر و توسعه اقتصادی می‌باشد (16). مطالعه باروری افتراقی و تعیین‌کننده‌های آن به عنوان یکی از عناصر اصلی گذار جمعیت‌شناختی در میان زیر گروه‌های جمعیتی، آگاهی و بینشی بهتر نسبت به سطوح و روندهای آینده باروری به دست می‌دهد (17).

از آنجایی که در سرشماری عمومی نفوس و مسکن در ایران راجع به مذهب افراد سوالی پرسیده نمی‌شود، لذا امکان بررسی اثر مذهب بر باروری زنان در سطح فردی فراهم نمی‌باشد. یکی از راه‌های مطالعه چنین موضوعاتی، استفاده از روش‌های تحلیل چند سطحی است که در مقاله حاضر از این روش بهره برده شده است. اولین امتیاز در استفاده از مدل‌های چند سطحی این است که چارچوب مناسبی برای مطالعه داده‌های چند سطحی فراهم می‌کند. به عبارتی یکی از کاربردهای مدل چند سطحی، تنظیم و آزمون فرضیاتی در مورد چگونگی تأثیر متغیرهای مورد سنجش در یک سطح بر روی روابطی است که در سطح

انتقال به باروری پایین همراه با افزایش امید زندگی، نکات کلیدی تغییرات جمعیتی در جهان هستند. کشورهایی مانند ایران، چین، برزیل و ترکیه که کشورهای در حال توسعه با باروری پایین هستند، نشان داده‌اند که باروری پایین دیگر ویژگی خاص جوامع ثروتمند غربی نیست (1). در سال 2000 حدود نیمی از جمعیت دنیا در کشورهایی با میزان باروری در سطح جایگزینی یا پایین‌تر از آن زندگی می‌کردند و تقریباً در دو دهه آینده همه کشورهای جهان به سطوح پایین باروری می‌رسند (2)، لذا باروری پایین دیگر یک پدیده جهانی است. در این میان در کشورهایی که از تنوع مذهبی برخوردار هستند همواره باروری افتراقی به‌ویژه باروری بر حسب مذهب مورد توجه جمعیت‌شناسان قرار داشته است (4 و 3). باروری افتراقی از زمانی مورد توجه جمعیت‌شناسان قرار گرفت که تحقیقات تجربی درباره‌ی گذار جمعیت‌شناختی در کشورهای صنعتی آغاز گردید (5). نقطه شروع در پرداختن به نقش مذهب، تجزیه و تحلیل کلاسیک گلدشایدر است که هنوز نقطه عطفی در مطالعات تفاوت‌های مذهبی باروری می‌باشد (6). مذهب دستورالعمل‌هایی برای زندگی دیکته می‌کند، به سیستمی از باورها، نگرش‌ها و اعمال اشاره دارد که در بین افراد آن گروه مشترک است و از طریق این جهت‌گیری درباره مرگ و زندگی است که مذهب بر رفتار باروری افراد تأثیر می‌گذارد (7). مذهب می‌تواند اثرات مستقیم و غیرمستقیمی بر رفتارهای جمعیت‌شناختی افراد داشته باشد (8). روند کاهشی باروری در کشور و کلیه استان‌ها از نیمه دهه 1360 آغاز شد. باروری از سال 1364 شروع به کاهش مستمر کرده و از 6/9 فرزند به 5/5 فرزند در سال 1367 و 2/8 فرزند در سال 1375 رسیده است. سرانجام در سال 1385 باروری به زیر سطح جانشینی یعنی حدود 1/9 فرزند برای هر زن و در سال 1390 به 1/8 کاهش یافت. یکی از ویژگی‌های تغییرات باروری در ایران این است که کاهش باروری بطور هم‌زمان در تمام مناطق جغرافیایی صورت

شهرستان‌هایی وارد تحلیل گردید که از نظر قومی شناخته شده به قومیت کُرد بودند. مثلاً در استان آذربایجان غربی از آنجایی که شهرستان‌های شیعه نشین بیشتر به گروه قومی تُرک تعلق دارند لذا وارد نمودن شهرستان‌های شیعه نشین در این استان فراهم نبود. بنابراین فقط شهرستان‌های سنی نشین این استان در تحلیل گنجانده شدند.

نمونه آماری تحقیق حاضر شامل 9457 نفر از زنان کُرد دارای همسر 15-49 ساله شهرستان‌های منتخب استان کرمانشاه، گُردستان و آذربایجان غربی و متغیر تابع در این بررسی تعداد فرزندان زنده به دنیا آمده زنان مورد بررسی بود. متغیرهای پیش بین سطح فردی شامل "محل سکونت"، "وضعیت اشتغال" و "سطح تحصیلات" بودند. این اطلاعات از داده‌های خام 2 درصد سرشماری سال 1390 (20) اقتباس گردید. از آنجایی که اطلاعات خام کامل سرشماری در اختیار عموم محققین قرار نمی‌گیرد لذا پژوهشگران همواره از داده‌های خام نمونه دو درصدی که مرکز آمار ایران منتشر می‌کند استفاده می‌کنند. متغیر محل سکونت در داده‌های سرشماری به همان شکل دو شقی روستا/شهر آمده است. برای ساخت متغیر وضعیت اشتغال نیاز به کدگذاری مجدد داده‌ها بود، بطوریکه افرادی که دارای شغل بوده بعنوان شاغل و افراد بیکاری که در جستجوی کار بودند بعنوان غیرشاغل تعریف گردیدند و نهایتاً متغیری به شکل شاغل/غیرشاغل ساخته شد. سطح تحصیلات نیز که در سرشماری براساس کد پایه یا مدرک تحصیلی آمده بود به شکل بی‌سواد، ابتدایی، راهنمایی و متوسطه، و دانشگاهی کدگذاری مجدد گردید. در سطح کلان یعنی در سطح شهرستان، متغیرهای پیش بین شامل "درجه توسعه یافتگی شهرستان‌ها" و "مذهب" بودند. درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های منتخب، از ارقام محاسبه شده در مطالعه زیاری و همکاران (21) گرفته شد. در آن مطالعه براساس 24 شاخص عمدتاً اقتصادی، اجتماعی، و جمعیتی به رتبه بندی 336 شهرستان کشور از نظر سطح توسعه پرداختند. متغیر مذهب برای هر شهرستان نیز توسط نگارندگان و در دو طبقه "شیعه یا سنی" تعریف گردید. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان / دوره بیستم / مهر و آبان 1394

دیگر رخ می‌دهد. مدل سازی چند سطحی تورش‌های برآورد پارامتر که از خوشه‌بندی (Clustering) ناشی می‌شوند را نیز اصلاح می‌کند. نادیده گرفتن ساختار چند سطحی می‌تواند منجر به تورش در برآوردهای پارامتر و همچنین تورش در اشتباه استاندارد شود. بعلاوه، مدل سازی چند سطحی، اشتباه استاندارد واقعی را ارائه می‌کند بنابراین فاصله اطمینان و آزمون معناداری را نیز اصلاح می‌کند (18). از این رو با توجه به کاهش باروری و اهمیت یافتن عامل مذهب در کاهش آن در ایران در سال‌های اخیر، هدف از مطالعه حاضر این است که نقش مذهب در رفتار باروری زنان کُرد مورد بررسی قرار گیرد، عبارتی انجام این پژوهش بدنبال تعیین سهم مذهب در تبیین تغییرات باروری زنان کُرد می‌باشد و اینکه مشخص گردد آیا تعادل مذهبی جمعیت ایران بر هم خواهد خورد یا خیر.

روش بررسی

روش تحقیق این مطالعه از نوع تحلیل ثانویه و روش تحلیل نیز از نوع تحلیل چند سطحی بود. مدل‌های چند سطحی با عنوان مدل خطی سلسله مراتبی (Hierarchical linear model)، رگرسیون خطی سلسله مراتبی (Hierarchical linear regression)، مدل ضرایب تصادفی (Random coefficients model)، یا مدل خطی مرکب سلسله مراتبی Hierarchical mixed linear model)، نیز به کار می‌روند (18). مدل‌های چند سطحی سطوح متعددی را شامل می‌شوند (19) که در این تحقیق از مدل دو سطحی استفاده گردید که در آن افراد (واحد‌های سطح یک) درون شهرستان‌ها (واحد‌های سطح دو) قرار گرفتند یا به عبارتی دقیق‌تر آشیانه (Nested) شدند. این مدل نشان می‌دهد که چگونه متغیرهای یک سطح در سطوح دیگر تأثیر می‌گذارند. برای بررسی اثر مذهب بر باروری لازم بود شهرستان‌هایی انتخاب گردند که از نظر مذهبی تقریباً همگن و به یک مذهب خاص شناخته شده باشند. از سویی دیگر از آنجایی که قومیت نیز می‌تواند بر رفتار باروری افراد اثر گذارد، لذا برای کنترل این اثر، فقط

بر متغیر وابسته از مدل Means-as-Outcomes Regression استفاده گردید. در این مدل در سطح یک، هیچ متغیری وارد مدل نمی‌شود بلکه فقط متغیرهای پیش‌بین در سطح دو، وارد معادلات رگرسیونی خواهند شد. برای بررسی اثر متغیرهای سطح یک بر متغیر وابسته، مدل Random-Coefficients Regression Model آزمون شد. در این آزمون فقط متغیرهای مستقل سطح یک، وارد معادله گردیدند.

یافته‌ها

بر اساس جدول 1، حدود 66 درصد زنان مورد بررسی شهری و حدود 34 درصد آنان روستایی می‌باشند. بیشترین نسبت زنان (34/7 درصد) دارای تحصیلات ابتدایی بوده و فقط حدود 6 درصد جمعیت مورد مطالعه تحصیلات دانشگاهی داشته‌اند و حدود 5 درصد زنان مورد بررسی نیز شاغل بودند.

یکی از محدودیت‌های این تحقیق این است که اطلاعات مربوط به مذهب در سطح فردی در دسترس محققان نیست و لذا ممکن است در نظر گرفتن یک شهرستان بعنوان سنی یا شیعه مذهب با ترکیب مذهبی آن شهرستان همخوانی کامل نداشته باشد. اما با توجه به اهمیت بررسی نقش مذهب در باروری برای سیاست‌گذاری‌های جمعیتی، چنین مطالعه‌ای می‌تواند تصویری هر چند ناقص از موضوع مورد نظر ارائه نماید. در این مطالعه برای انجام آزمون‌های آماری دو سطحی از نرم افزار HLM6 استفاده شد. اولین آزمونی که مورد استفاده قرار گرفت آزمون صفر یا همان مدل تحلیل واریانس یک‌طرفه با اثرات تصادفی (One-way ANOVA with Random Effects) بود. این مدل فقط به منظور نشان دادن وجود تفاوت معنادار یا غیرمعنادار باروری در بین شهرستان‌های منتخب استفاده می‌گردد. در این مدل در سطح اول و دوم هیچ متغیر پیش‌بینی کننده‌ای وارد معادله نمی‌شود. برای نشان دادن اثر متغیرهای سطح دو

جدول 1: توزیع نمونه بر حسب متغیرهای مستقل سطح یک

محل سکونت	فراوانی	درصد
روستایی	3244	34/30
شهری	6213	65/70
کل	9457	100
سطح تحصیلات	فراوانی	درصد
بی‌سواد	2734	28/90
ابتدایی	3279	34/70
راهنمایی و متوسطه	2917	30/8
دانشگاهی	527	5/60
کل	9457	100
وضعیت اشتغال	فراوانی	درصد
شاغل	488	5/20
غیرشاغل	8969	94/8
کل	9457	100

در نوسان بوده است. بنابراین کمترین و بیشترین سطح باروری متعلق به گروه مذهبی سنی می‌باشد. میانگین فرزندآوری در شهرستان‌های شیعه و سنی مذهب بترتیب برابر با 2/54 و 2/51 فرزند می‌باشد.

جدول 2 نشان می‌دهد که در مجموع 25 شهرستان؛ شامل 9 شهرستان شیعه و 16 شهرستان سنی مذهب از سه استان مورد نظر انتخاب گردیده است. میانگین فرزندآوری زنان از 2/30 تا 3/34 فرزند به ترتیب برای مهاباد و ثلاث باباجانی

جدول 2. توزیع شهرستان‌های منتخب برحسب مذهب و میانگین فرزندآوری

میانگین فرزندآوری	شهرستان	
2/41	اسلام آبادغرب (شیعه)	استان کرمانشاه
2/38	پاوه (اهل تسنن)	
2/43	سنقر (شیعه)	
2/41	قصرشیرین (شیعه)	
2/57	کنگاور (شیعه)	
2/67	گیلانغرب (شیعه)	
3/06	جوانرود (اهل تسنن)	
2/33	صحنه (شیعه)	
2/71	هرسین (شیعه)	
3/34	ثلاث باباجانی (اهل تسنن)	
2/72	روانسر (اهل تسنن)	استان کردستان
2/68	بانه (اهل تسنن)	
2/54	بیجار (شیعه)	
2/45	سقز (اهل تسنن)	
2/36	سنندج (اهل تسنن)	
2/55	قروه (شیعه)	
2/57	مریوان (اهل تسنن)	
2/97	دیواندره (اهل تسنن)	
2/49	کامیاران (اهل تسنن)	
3/11	سروآباد (اهل تسنن)	
2/72	پیرانشهر (اهل تسنن)	استان آذربایجان غربی
2/80	سردشت (اهل تسنن)	
2/30	مهاباد (اهل تسنن)	
2/40	بوکان (اهل تسنن)	
2/48	اُشویه (اهل تسنن)	
میانگین باروری در شهرستان‌های اهل تشیع = 2/51		
میانگین باروری در شهرستان‌های اهل تسنن = 2/54		

دارد به عبارتی دیگر یعنی عوامل فردی بیشتر از عوامل کلان بر تغییرات باروری زنان مورد بررسی اثرگذار است. نتایج تحلیل واریانس یک طرفه نشان دهنده آن است که میانگین تعداد فرزندان زنده به دنیا آمده زنان در بین شهرستان‌های منتخب، متفاوت و این تفاوت از لحاظ آماری نیز معنادار است ($p < 0/05$).

براساس اطلاعات جدول 3، باروری در کل شهرستان‌های منتخب 2/62 فرزند برای هر زن است. با محاسبه همبستگی بین طبقاتی¹ معلوم گردید که تنها حدود 3 درصد از واریانس باروری زنان در سطح دو یعنی بین شهرستان‌ها قرار

¹ - برای محاسبه همبستگی بین طبقاتی جزء واریانس سطح دوم بر مجموع جزء واریانس سطح اول و دوم تقسیم می‌شود.

جدول 3. تفاوت باروری زنان دارای همسر 15-49 ساله در شهرستان‌های منتخب

		خطای استاندارد	ضریب	اثرات ثابت
		0/05	2/62	میانگین باروری γ_{00}
p-value	X^2	درجه آزادی	جزء واریانس	اثرات تصادفی
0/000	244/63793	26	0/069	u_{oj}
				r_{ij}
				2/676

همانگونه که در جدول (4) گزارش شده است درجه توسعه یافتگی، اثر معنادار و معکوسی بر باروری زنان دارد یعنی با افزایش درجه توسعه یافتگی از باروری زنان کاسته می‌شود. مذهب (شیعه با کد 0 و سنی با کد 1) اثر مستقیمی بر باروری داشته است یعنی سطح باروری در شهرستان‌های سنی‌نشین بیشتر از شیعه‌نشین است، اما این تفاوت معنادار نیست. با انجام محاسبات¹ معلوم شد که حدود 25 درصد از واریانس باروری بین شهرستانی، توسط متغیرهای پیش‌بین وارد شده در مدل، قابل تبیین است.

جدول 4. آزمون ورود متغیرهای سطح دو و اثرپذیری متغیر وابسته از آن‌ها

		خطای استاندارد	ضریب	اثرات ثابت
		نسبت T		مدل: میانگین متغیر وابسته
		11/53	0/27	عرض از مبدأ G00
		1/36	0/08	مذهب G01
		-2/42	2/76	درجه توسعه یافتگی G02
P-value	X^2	درجه آزادی	جزء واریانس	اثرات تصادفی
0/000	193/85250	24	0/052	u_{oj}
				r_{ij}
				2/676

یافته‌های جدول 5 نشان می‌دهد که باروری برای زنان غیرشاغل و روستایی بیشتر از هم‌تایان شاغل و شهری آن‌ها می‌باشد. بعلاوه، نتایج گویای آن است که با افزایش سطح تحصیلات زنان از باروری آنان کاسته می‌شود. مقدار آماره T نیز دال بر معنادار بودن اثرات فوق است. با انجام محاسبات² معلوم گردید که متغیرهای مستقل در مجموع حدود 50 درصد از واریانس باروری زنان را تبیین می‌کنند. معناداری اثرات تصادفی محل سکونت و سطح تحصیلات از تفاوت شدت اثرگذاری این متغیرها در بین شهرستان‌های مورد بررسی، حکایت دارد.

¹ - برای محاسبه واریانس تبیین شده سطح دو توسط متغیرهای وارد شده، باید جز خطای سطح دوم در مدل دوم (0.052) را از جز خطای سطح دوم در مدل اول (0.069) منها و بر جز خطای سطح دوم در مدل اول (0.069) تقسیم نمود.

² - جزء واریانس سطح 1 را از جزء واریانس سطح 1 مدل تحلیل واریانس یکطرفه منها و بر جزء واریانس سطح 1 مدل تحلیل واریانس یکطرفه تقسیم می‌کنیم.

جدول 5. نتایج آزمون اثرگذاری متغیرهای سطح یک بر متغیر وابسته با اعمال کنترل آماری

اثرات ثابت	ضریب	خطای استاندارد	نسبت T
سن	0/12	0/004	30/93
محل سکونت (روستا/شهر)	-0/15	0/037	-4/14
سطح تحصیلات	-0/38	0/020	-18/57
وضعیت اشتغال (شاغل/غیرشاغل)	0/28	0/046	6/12

اثرات تصادفی	جزء واریانس سطح 2	درجه آزادی	X ²	P-value
سن	0/0004	26	155/58111	0/000
محل سکونت (روستا/شهر)	0/017	26	61/66355	0/000
سطح تحصیلات	0/005	26	42/45120	0/022
وضعیت اشتغال (شاغل/غیرشاغل)	0/010	26	20/44435	0/500<

متغیرهای پیش بین با اعمال کنترل آماری جز واریانس سطح یک 1/342

محل سکونت بر باروری کاسته می‌شود. مذهب اثر معناداری بر ضریب اثرگذاری متغیر خاستگاه شهری/روستایی بر باروری ندارد. بنابراین درجه توسعه-یافتگی شهرستان‌ها بر شیب تمامی متغیرهای مستقل سطح یک، اثر معناداری دارد، این درحالی است که فقط شدت اثرگذاری سطح تحصیلات بر حسب مذهب متفاوت است.

اطلاعات جدول 6 نشان می‌دهد که ضریب اثرگذاری اشتغال بر باروری از متغیر درجه توسعه یافتگی اثرپذیر است. بطوریکه با افزایش سطح توسعه، اثر متغیر اشتغال کمتر می‌شود. شدت اثر تحصیلات بر باروری در بین اهل تسنن کمتر و این تفاوت معنادار می‌باشد. با افزایش درجه توسعه یافتگی شدت اثر سطح تحصیلات بر باروری بیشتر می‌شود. با افزایش سطح توسعه، از شدت اثرگذاری متغیر

جدول 6. نتایج آزمون ورود متغیرهای سطح دو بر شیب هر یک از متغیرهای پیش بین سطح یک

اثرات ثابت	ضریب	SE	نسبت T
متغیر وضعیت اشتغال			
مذهب G11	0/06	0/08	0/730
درجه توسعه یافتگی G12	-5/65	2/39	-2/35
متغیر سطح تحصیلات			
مذهب G11	-0/90	0/02	-3/72
درجه توسعه یافتگی G12	0/76	0/34	2/23
متغیر محل سکونت			
مذهب G11	-0/04	0/06	-0/71
درجه توسعه یافتگی G12	-2/69	0/66	-4/04

بحث

بی‌سابقه‌ای باروری کاهش یافته است. با تغییر و چرخش سیاست‌های جمعیتی دولت در برنامه‌ی دوم توسعه، تغییرات اساسی در میزان‌های باروری ایجاد شد، بطوری که ایران از مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان / دوره بیستم / مهر و آبان 1394

امروزه باروری در بیشتر کشورهای جهان به سطح پایینی رسیده است. در ایران نیز در طی سه دهه‌ی گذشته به شکل

متغیر مذهب و درجه توسعه یافتگی وارد معادلات آماری گردیدند. نتایج بررسی نشان داد که مذهب اثر مستقیمی بر باروری دارد طوری که سطح باروری در شهرستان‌های سنی‌نشین بیشتر از شیعه‌نشین است اما این تفاوت معنادار نبوده و ضریب اثرگذاری آن (0/12) نیز بسیار ناچیز بود. این یافته با نتایج برخی مطالعات دیگر (31 و 30) همسو و با نتایج برخی مطالعات (32) که نشان داده‌اند تفاوت باروری گروه‌های شیعه و سنی در برخی مناطق کشور تفاوت معناداری دارد هماهنگ نمی‌باشد. در مقابل، درجه توسعه یافتگی اثر معنادار و معکوسی بر باروری دارا بود، یعنی با افزایش درجه توسعه یافتگی، باروری نیز کاهش می‌یابد و ضریب اثرگذاری آن بر باروری بیش از 50 برابر اثرگذاری مذهب می‌باشد. برخی مطالعات پیشین (33-35) نیز رابطه منفی باروری و توسعه را نشان داده‌اند. همچنین یافته‌ها نشان داد که اثر محل سکونت، وضعیت اشتغال و سطح تحصیلات بر رفتار باروری زنان از درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های محل سکونت آنان متأثر است و این درحالی است که مذهب تنها بر شدت اثرگذاری سطح تحصیلات بر باروری اثر معناداری داشت. برخی صاحب‌نظران جمعیتی نیز در مطالعات خود نشان داده‌اند که الگوهای جمعیتی کمی وجود دارند که نتیجه‌ی مستقیم آثار مذهبی باشند بلکه میزان توسعه اقتصادی یک عامل مهم است (36) که با نتایج مقاله حاضر همسو می‌باشد. نتایج به دست آمده از این مقاله از فرضیه همانندی مشخصه‌ها حمایت می‌کند. فرضیه همانندی مشخصه‌ها مطرح می‌کند که با همانند شدن شرایط اقتصادی و اجتماعی گروه‌های مذهبی مختلف، تفاوت‌های مذهبی باروری از بین می‌رود و نوعی همگرایی در رفتار باروری مذاهب مختلف اتفاق می‌افتد، یعنی دیگر مذهب اثر مستقل معناداری بر باروری نخواهد داشت. این مطالعه نیز گویای عدم رابطه معنادار مذهب و باروری بود.

نتیجه گیری

نتایج مقاله حاضر نشان داد که نخست؛ تفاوت میانگین سطح باروری زنان شیعه و سنی در سطح بسیار پایینی قرار

کشوری با باروری بالا به کشوری با باروری زیر سطح جایگزینی تبدیل شده است (22 و 23). با توجه با بالا بودن سطح باروری در بین برخی گروه‌های مذهبی در کشور، فرضیه‌ای قابل مطرح است که باروری بالای برخی گروه‌ها به عامل مذهب نسبت داده شود. طرح فرضیه مذکور در کشور به نگرانی‌هایی انجامیده است و سیاستگذاران را به تدوین، تصویب و اجرای سیاست‌های جمعیتی جدید واداشته است. این در حالی است که جمعیت‌شناسان و صاحب‌نظران (15) بر این باورند که نه تنها نگرانی در مورد تغییر ترکیب مذهبی کشور محلی از اعراب ندارد بلکه حتی وجود چنین دیدگاه‌هایی در مورد عدم تعادل مذهبی و تدوام چنین بحث‌هایی ممکن است پیامدهای به مراتب منفی تری برای کشور به همراه داشته باشد. با توجه به همین مسأله، در مقاله حاضر تلاش گردید که اثر مذهب بر باروری زنان شیعه و سنی در شهرستان‌های منتخب سه استان گرد نشین کشور بررسی گردد. با توجه به این که در سرشماری‌های عمومی کشور از مذهب افراد سؤالی پرسیده نمی‌شود بنابراین در این مطالعه از روش تحلیل دو سطحی استفاده شده است تا بتوان مذهب را بعنوان متغیری در سطح کلان وارد مدل‌های رگرسیونی نمود. نتایج نشان داد که باروری زنان سنی تنها 0/3 واحد از هم‌تایان شیعی خود بیشتر است. بعلاوه، یافته‌ها گویای این مطلب بود که رفتار باروری زنان بیشتر از متغیرهای سطح یک، متأثر می‌باشد. یافته‌ها نشان داد هر سه متغیر پیش بین سطح یک با کنترل اثر سن، تأثیر معناداری بر باروری زنان دارند. اثرگذاری این متغیرها بر باروری در مطالعات دیگر (24-29) نیز نشان داده شده است. متغیرهای مستقل در مجموع حدود 50 درصد از واریانس باروری زنان را تبیین کردند. در بین متغیرهای سطح فردی به ترتیب سطح تحصیلات، وضعیت اشتغال و محل سکونت بیشترین تأثیر را بر باروری زنان دارا بودند. با انجام آزمون‌های آماری مشخص گردید که تفاوت سطح باروری در بین شهرستان‌های منتخب معنادار می‌باشد. با توجه به هدفی که در تحقیق حاضر مورد نظر بود، برای تبیین تفاوت باروری در بین شهرستان‌های مورد بررسی، دو

تفاوت باروری گروه‌های مذهبی شیعه و سنی و بر هم خوردن تعادل مذهبی جمعیت ایران موضوعیت ندارد.

تشکر و قدردانی

بدینوسیله از نظرات اصلاحی داوران مقاله و همچنین هیئت تحریریه محترم مجله دانشگاه علوم پزشکی کردستان سپاسگزاری می‌شود.

دارد؛ دوم اینکه مذهب در سطح کلان اثر معناداری بر باروری ندارد و قدرت تبیین‌کنندگی آن بسیار ضعیف است؛ سوم اینکه عاملی که در مقابل مذهب سهم حایز اهمیتی در تبیین تفاوت سطوح باروری در بین شهرستان‌های مورد مطالعه دارد، درجه توسعه‌یافتگی آن شهرستان‌ها می‌باشد. بنابراین در پایان باید گفت که نگرانی‌ها درباره

References

1. Basten S, Sobotka T, Zeman K. Future fertility in low fertility countries. Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Science 2013; 5: 5-7.
2. Morgan SP. Is low fertility a twenty-first-century demographic crisis? Demography 2003; 40: 589-603.
3. Westoff CF. Religion and fertility in metropolitan America, in thirty year of research in human fertility: Retrospect and prospect. Annual Conference of Milbank Memorial Fund. 1958 Oct. 22-23. New York, America, 1959. 5.
4. El-Badry MA. A study of differential fertility in Bombay, Demography 1967; 4: 626-640.
5. Cleland J, Rodriguez G. The effect of parental education on marital fertility in developing countries. Population Studies 1988; 42: 419-442.
6. McQuillan K. When does religion influence fertility? Population and Development Review 2004; 30: 25-56.
7. Akintunde MO, Lawal MO, Simeon O. Religious roles in fertility behavior among the residents of Akinyele local government, Oyo state, Nigeria, International Journal of Economy, Management and Social Sciences 2013; 2: 455-462.
8. Skirbekk V, Stonawski M, Fukuda S, Spoorenberg T, Hackett C, Muttarak R. Is Buddhism the low fertility religion of Asia? Demographic Research 2015; 32: 1-28.
9. Abbasi-Shavazi MJ, Hosseini-Chavoshi M, McDonald P. The path to below replacement fertility in the Islamic Republic of Iran. Journal of Asia-Pacific Population 2007; 22: 91-112.
10. Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P. National and provincial-level fertility trends in Iran 1972- 2000. Australian. Canberra: Demography and Sociology Program. 2005, 94: 1.
11. Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P. Fertility decline in the Islamic Republic of Iran: 1972-2000. Asian Population Studies 2006; 2: 217-237.
12. Abassi-Shavazi MJ, Askari-Nodoshan A. Family change and decline in fertility in Iran: A case study of Yazd province. University of Tehran: Journal of Social Sciences 2005; 25: 45-75. [In Persian]
13. Statistical center of Iran. Selection of general population and housing census. Tehran: Iran Statistical Center 2011; 1- 4. [In Persian]
14. Abassi-Shavazi MJ, Sadeghi R. Study of population and socio-economic situation of young people in Iran. Tehran: United Nations Population Found, 2013: 43. [In Persian]
15. Abbasi-Shavazi MJ, Hosseini-Chavoshi M. Population trends and policies in Iran: The necessity for comprehensive national population plan. Journal of Population Association of Iran 2012; 7: 95-117. [In Persian]
16. Watkins SC. The fertility transition Europe and the third world compared. Sociological Forum 1987; 2: 645-673.

17. Hosseini H, Abbasi-Shavazi MJ. Changes of thoughts and behavior and its impact on women's reproductive ideals Turkish and Kurdish. *Journal of Women's Research* 2009; 7: 55-84. [In Persian]
18. Amirkafi M. The importance of multi-level logic models in social research. *University of Tehran: Journal of Iranian Society Studies* 2006; 7: 38-71. [In Persian]
19. Bryk AS, Raudenbush SW. *Hierarchical linear models*, California: Sage, 1992: 1-5.
20. Statistical Center of Iran. *The raw data of General Population and Housing Census of 2011*. Tehran: Iran Statistical Center 2011. [In Persian]
21. Ziari K, Atar KH. Assess the degree of development of the city and its relationship with the rate of urbanization. *Journal of Spatial Planning Specialist* 2011; 1: 1-16. [In Persian]
22. Mahmoudiani S. Factors affecting the number of children born to married women 49-15 years old: the use of a multilevel model. *The Seventh National Conference of the Association of population*, 2014 May. 21-22. Tehran, Iran. [In Persian]
23. Eini-Zainab H, Shams-Ghahfarokhi F. The effect of timing of childbearing on total fertility rate in Iran. *Journal of Population Association of Iran* 2012; 7: 177-196. [In Persian]
24. Lam G. *How does gender equity affect fertility in Hong Kong?* PhD Thesis in Social Science. Hong Kong: University of Science and Technology 2007; 190-8.
25. Kiani M. Women's attitude to fertility in Iran: A case study in Isfahan. *Social Sciences Journal* 2011; 6: 398-403. [In Persian]
26. Ghazi-Tabatabai M, Mehri N. Measuring the effect on fertility of Iranian responsibility for working women. *Women in Development & Politics* 2013; 11: 29-44. [In Persian]
27. Mansoureian MK, Khoshnevis A. Sexual preferences and tendencies of married women of reproductive behavior: A case study in Tehran. *Humanities and Social Sciences Journal* 2006; 24: 129-146. [In Persian]
28. Kreyenfeld M, Konietzka D. Education and fertility in Germany. In: Hamm I, Seitz H, and Werding M. *Demographic Change in Germany*. 1th ed. New York: Springer, 2008; 165-9.
29. Mahmoudiani S, Sadeghi R. Individual and provincial characteristics associated with reproductive behavior of Iranian women (2011). *Journal of Kermanshah University of Medical Science* 2015; 18 : 640-647. [In Persian]
30. Hosseini GH, Heosseini H. Comparing the determinants of fertility behavior among women living in rural areas of the township of Gilang-E harb and Ravansar. *Journal of Kermanshah University of Medical Science* 2013; 17: 316-324. [In Persian]
31. Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P, Hosseini-Chavoshi M, Delavar B. *Fertility transition in Iran: Evidence from four selected provinces*, Tehran: Ministry of Health and Medical Education, 2005: 36. [In Persian]
32. Mahmoudian H, Naobakht R. Religion and Fertility: Fertility behavior analysis between Sunni and Shiite religious groups of Galedar city in Fars province. *Journal of Iran Social Problem* 2010; 1: 195-215. [In Persian]
33. Hosseini H. Fertility and development in Muslim countries. *Journal of Human Sciences Research* 2000; 1: 71-94. [In Persian]
34. Askari-Nodoshan A, Afshani SA, Askari-Nodoshan S. The rate of development and speed of fertility reduction in developing countries. *Journal of Social Welfare* 2006; 12: 85-110. [In Persian]
35. Ziaee-Bidgoli MT, kalantari S, Alizadeh MB. Relationship between total fertility rate and the level of socio-economic development. *Social Welfare Journal* 2006; 5: 123-140. [In Persian]
36. Mahmoudian H. *Beginning population studies*. Tehran: University of Tehran Press, 2009: 101. [In Persian]